

BAZI TÜRK ANDLAŞMALARINA GÖRE TOPRAK KAZANMA VE KAYBETMENİN YURTTAŞLIK ÜZERİNE ETKİSİ

A. Gündüz ÖKÇÜN

Toprak kazanma ve kaybetme, başka bir deyimle, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi - devletin halef olması - konusu, bir çok bakımlardan ele alınabilir (1). Bu yazıda toprak kazanma kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisi, incelenecektir. Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi konusu, genel olarak, ilgili devletler arasında bir andlaşma ile düzenlenir. Yazıda, toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisi, özellikle, Türk andlaşmaları gözönünde tutularak incelenmiştir.

I. Toprak kazanma ve kaybetme, genel olarak, yurttaşlık üzerine etki eder :

Tersi andlaşmada açık olarak belirtilmedikçe, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, genel olarak, toprağı bırakan devlet yurttaşlarından (2) o toprakla şu ya da bu şekilde ilgili kişilerin yurttaşlıkları-

(1) Devlet malları, devlet borçları, haksız eylemler, iç hukuk, kazanılmış haklar ve yurttaşlık yönlerinden devletin halef olması konusu için bkz: D.P. O'Connell, *The Law of State Succession*, Cambridge, 1956. Erick J. S. Castren, *Aspects Récents de la Succession d'Etats*, 78 *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International* 1, (1951) s. 385 - 498.

(2) Toprak değişikliği, değişime konu olan toprak üzerindeki üçüncü devlet yurttaşlarının yurttaşlıklarına etki etmez. Emile Szlechter, *Les Options Conventionnelles de Nationalités à la Suite de Cessions de Territoires*, Paris, 1948, s. 95 ; Rudolf Graupner, *Nationality and State Succession*, 32 *Transactions of the Grotius Society*, (1947) s. 95; Audinet, *Annexion, Cession et Démembrement de Territoires*, *Repertoire de Droit International* 1, s. 627 No. 394, Niboyet, *Traité de Droit International Privé Français*, cilt 1, bası II, Paris, 1947, s. 355 ; Berki, *Devletler Hususi Hukuku*, bası IV, Ankara, 1960, s. 83. Hiç bir Devletin yurttaşı olmıyanların durumu için bkz : Graupner, *adigeçen kaynak*, s. 95.

nın değişmesine yol açar (3). Bu yazıda incelenen Türk andlaşmalarında toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etki etmiyeceğini açıkça öngören herhangi bir hükme raslanmamıştır (4).

Eski Türk andlaşmalarının bazılarında, toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisini düzenleyen belirli bir hüküm bulunmaz (5). Andlaşmaya konu olan toprağın halkı, toprağı bırakan devlet egemenliğinden, dolayısıyla yurttaşlığından çıkar ve toprakla birlikte egemenliğine girdiği devletin yurttaşlığını kazanır (6). Bu gibi andlaşmalarda yurttaşlığı değişen kişiye, eski yurttaşlığı için herhangi bir seçim hakkı tanınmaz.

Bazı Türk andlaşmalarında, bırakılan toprak halkının bırakan devlet yurttaşlığını seçebileceği belirtilerek, toprakla birlikte o toprak halkının yurttaşlığının değişeceği, dolayısıyla, benimsenmiş görünmektedir (7).

Bunların yanısıra, toprak değişikliğinin yurttaşlık üzerine etki edeceğini açıkça öngören andlaşmalar da vardır (8). Bu andlaşmalar, toprak

(3) «Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlık değişir» şeklinde bir uluslararası hukuk kuralının bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Böyle bir uluslararası hukuk kuralının bulunmadığı ve toprak değişikliği üzerine yurttaşlığı kazanma ve kaybetmenin ilgili devletlerin iç hukuklarına göre düzenleneceği görüşü için bkz: Graupner, *adıgeçen kaynak*, s. 90 - 94 ; O'Connell, *adıgeçen kaynak*, s. 245 vd. ve özellikle s. 280. Böyle bir uluslararası hukuk kuralının bulunduğu görüşü için bkz: J. L. Kunz, *L'Option de Nationalité*, 31 *Recueil des Cours*, 1, (1930) s. 117 - 118 ; Oppenheim, *International Law*, Bası VII (Lauterpacht), cilt 1, s. 503 ; Szlechter, Birinci Dünya savaşı son veren andlaşmalara kadar böyle bir uluslararası hukuk kuralının bulunduğunu (*adıgeçen kaynak*, s. 87 - 101), ancak bundan sonraki andlaşmalarla tatbikatın aksi yönde geliştiğini belirtmektedir. (s. 102).

(4) Toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etki etmiyeceğini açıkça öngören yabancı andlaşmalar için bkz: Szlechter, *adıgeçen kaynak*, s. 87 dipnot 79, Audinet, *adıgeçen kaynak*, s. 627 No. 392.

(5) Örneğin, 1606 Zitvetoruk, 1699 Karlofça, 1711 Prut, 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad andlaşmaları. Bu andlaşmalar için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt 1, Ankara, 1953.

(6) Kunz, *adıgeçen kaynak*, s. 117 ; Szlechter, *adıgeçen kaynak*, s. 87 vd.

(7) Bu andlaşmalar için bkz: aşağıda S. 229.

(8) Örneğin, Balkan Savaşına son veren andlaşmalar, toprak değişikliğinin yurttaşlık üzerine etki edeceğini açıkça belirtirler. Aynı şekilde, Lozan Barış andlaşması ile 1939 yılında imzalanan Türk - Fransız andlaşması bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

değişikliğinin o toprakla ilgili kişilerden hangilerinin yurttaşlığına etki edeceğini açıkça belirtirler. Gerçekten, toprakla birlikte kimlerin yurttaşlığının değişeceği konusu, toprağı bırakan devlet için olduğu gibi, toprağı kazanan devlet için de önemlidir. Andlaşmalar yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında bazı ölçüler kabul etmişlerdir. Bu ölçüler aşağıda Türk Andlaşmaları gözönünde tutularak incelenecektir.

Yurttaşlığı Değişecek kişilerin Saptanmasında Kullanılan ölçüler :

a) Oturma ölçüsü :

Bazı Türk andlaşmalarında, bırakılan ya da kazanılan toprakla birlikte yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında, *o toprak üzerinde oturma* ölçüsü kabul edilmiştir. Bu andlaşmalara göre toprak değişikliği o toprak üzerinde oturan kişilerin yurttaşlığı üzerine etki eder. Bu andlaşmalar bırakılan ya da kazanılan toprak üzerinde oturdukları için yurttaşlıkları değişen kişileri belirtirken, bazan *ahali*, bazan *sakin bulunan eşhas*, bazan da *mütemekkin eşhas* ya da *yerleşmiş eşhas* deyimlerini kullanırlar. Örneğin, 1819 tarihinde Osmanlı devleti ile İngiltere arasında Yedi ada (Yunan adaları) ile ilgili olarak yapılan andlaşmada ahali terimi kullanılmıştır (9). Aynı terimin 1878 Ayastafanos ön barış andlaşmasının yirmi birinci maddesi ile bu andlaşmanın Berlin andlaşması ile değiştirilmeyen veya kaldırılmayan maddeleri ile ilgili konuları (bu arada yurttaşlık konusunu) düzenlemek üzere 1879 tarihinde yapılan İstanbul andlaşmasının yedinci maddesinde de kullanıldığı görülür (10).

Bunların yanısıra, bazı Türk andlaşmalarında oturma ölçüsü *sakin bulunma* deyimini ile anlatılmak istenir. Örneğin, Sırbistanla Osmanlı Devleti arasında 1914 yılında yapılan Barış andlaşmasının dördüncü maddesinde bu deyim kullanılmıştır (11). Yine Türkiye ile Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan arasında yapılan 1337 tarihli Kars andlaşmasının on

(9) «Bundan böyle Cezayiri Seb'ai mezkure ahalisi İngiltere devletine tabiiyeti metbuiyet misillû merbut addolunarak haklarında İngiltere tebası misillu muamele..... olunmak.. üzre...» Erim, *adıgeçen kaynak*, s. 258.

(10) Her iki maddede benzer şekilde düzenlenen hüküm şöyledir: «Rusya ya terkolunan mahaller ahalisinden.. mühleti mezkûrenin inkızasında emlâklerini satıp memleketten çıkmamış olanlar Rusya tebaiyetinde kalacaklardır». *aynı kaynak* s. 389 ve 426.

(11) «Sırbistana terkedilen arazide *sakin bulunan eşhas* Sırp tebaası olacaklar..» *aynı kaynak*, s. 490.

üçüncü maddesi (12) ile Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükûmeti ile yapılan 1926 tarihli Protokolde (13) aynı deyim kullanıldığı görülür.

Oturma ölçüsünün *mütemekkin eşhas* ya da *yerleşmiş eşhas* deyimleriyle anlatılmak istendiği andlaşmalar da vardır. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan 1913 tarihli Barış Andlaşmasının dördüncü maddesinde *mütemekkin kesan* deyimini kullanılmıştır. (14) Aynı şekilde Lozan Barış Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili yirmibirinci maddesinde *mütemekkin olan* ve uyruklukla ilgili ikinci bölümünde de *yerleşmiş olan Türk tebaasından* söz açılmaktadır (15) Mütemekkin ve *yerleşmiş* terimleri eş anlamlıdır. Gerçekten andlaşmanın asıl olan Fransızca metninde her iki terim için de «*établi*» terimi kullanılır (16). Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının düzenlenmesi için Fransa ile yapılan 1939 tarihli andlaşmanın ikinci maddesinde de *mütemekkin* teriminin kullanıldığı görülür (17).

b) Doğuştan orali olma ölçüsü :

Bırakılan ya da kazanılan toprakla birlikte yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında ikinci ölçü, o toprakla ilgili olarak *doğuştan orali ol-*

-
- (12) «..Türkiyenin hakkı hakimiyeti teyid edilen arazi seknesi (tout habitant) Türk tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde...» **Düstur**, tertip III, cilt 3, s. 24.
- (13) Bu Protokol Kars andlaşmasının on üçüncü maddesine atıfta bulunur. **Düstur**, tertip III, cilt 7, bası II, s. 1528.
- (14) «Yunanistanın ziri idaresine intikal eden arazii Osmaniyede **mütemekkin kesan** Yunan tebaası olacaklar...» Erim, *adıgeçen kaynak*, s. 478.
- (15) Lozan Barış andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 21 inci maddesi şöyledir : «5 teşrinsani 1914 tarihinde Kıbrıs adasında **mütemekkin olan** Türk tebaası kanunu mahallinin tâyin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir..» Burada, **belirli bir tarihte orada mütemekkin olma ölçüsü** kabul edilerek, oturma ölçüsüne bir şart daha eklenmiştir. Aynı andlaşmanın 30 uncu maddesi ise bu konuyu, Türkiyeden ayrılan bütün topraklar için düzenler ; «İşbu muahedename ahkâmı mucibince Türkiyeden ayrılan araziden yerleşmiş Türk tebaası bihakkın ve kavanini mahalliyede mevzu şerait dahilinde işbu arazinin intikal ettiği devlet tebaası olacaklardır.»
- (16) Claude - Alberd Colliard, **Droit International et Histoire Diplomatique**, cilt 1, üçüncü bası, Paris 1955 s. 526 - 534.
- (17) «Birinci maddenin son fıkrasında mevzuubahs arazide **mütemekkin** Hatay vatandaşları Türkiye tabiiyetini bihakkın iktisap edeceklerdir.» **Düstur**, tertip III, cilt 20, s. 1530.

ma ölçüsüdür. Bu ölçüye göre, yurttaşlığı toprakla birlikte değişecek kişiler, oturdukları yer neresi olursa olsun, o toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olanlardır. Andlaşmalar, özellikle Türk andlaşmaları, bu ölçüyü yalnız olarak pek uygulamazlar. Türk andlaşmalarından bu konuda, Bosna Hersek'in Avusturya Macaristana katılması dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkların düzenlenmesi için Avusturya - Macaristan ile yapılan 1909 tarihli Protokol örnek olarak gösterilebilir. Bu Protokolün üçüncü maddesinde, *an asıl Bosna Hersek ahalisi* (les originaires de la Bosnie et de l'Herzégovine) deyimini ile bu ölçü kullanılmıştır (18).

c) Oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin birlikte kullanılması :

Bazı andlaşmalar yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında doğuştan oralı olma ve toprak üzerinde oturma ölçülerinin birlikte kullanılmasını şart koşarlar. Bu andlaşmalara göre, toprak değişikliği yalnız doğuştan oralı olan ve o anda toprak üzerinde oturan kişilerin yurttaşlığına etki eder. Örneğin, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında yapılan 1913 tarihli Barış Andlaşmasının yedinci maddesi, oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin birlikte uygulanmasını kabul etmiştir (19). Türkiye ile Arnavutluk arasında yapılan 1923 tarihli uyrukluk sözleşmesinin birinci maddesinde de aynı ölçülerin birlikte kullanıldığı görülür (20).

d) Oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin ayrı ayrı uygulanması:

Toprak üzerinde oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin ayrı ayrı uygulandığı andlaşmalar da vardır. Bu andlaşmalara göre, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, o toprak üzerinde oturanların yurttaşlığına olduğu gibi, doğuştan oralı olanların da yurttaşlığına etki eder.

(18) «... Anasıl Bosna ve Hersek ahalisinden olup hicret etmemek fikrile badema memaliki Osmaniyeye azimet idecek olan kesan hakkında memaliki osmaniyede Avusturya ve Macaristan tebaası misillu muamele olunacaktır.» *Düstur*, tertip II, cilt 1, s. 151. Bununla beraber burada da doğuştan oralı olma ölçüsünün mutlak bir şekilde kullanılmadığı görülür. Gerçekten aynı maddenin birinci fıkrasına göre, Protokole ek mektup da belirtilenler (aynı kaynak, s. 155) dışında, doğuştan Bosna Hersekli olup Osmanlı ülkesinde oturanların yurttaşlıkları değişmeyecektir.

(19) «... Bulgaristana terkedilen arazinin ahaliyi asliyesinden olup orada ihtiyarı ikamet etmiş bulunan eşhas Bulgar tebaası olacaklardır..» *Erim*, adigeçen kaynak, s. 462.

(20) «An asıl Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da işbu itilâfname mevkii meriyete girdiği zaman Arnavutluk Devleti arazisinde mukim kimseler Arnavutluk devleti tebaasından olacaklardır.» *Düstur*, tertip III, cilt 6, s. 133.

Örneğin, Teselya ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile Fransa, Almanya, Avusturya - Macaristan, İngiltere, İtalya, Rusya arasında imzalanan 1881 tarihli İstanbul Andlaşmasının on üçüncü maddesi (21) ile Yunanistanla imzalanan 1897 tarihli Andlaşmanın yedinci maddesinde (22) oturma ve doğuştan oralı olma ölçüleri ayrı ayrı uygulanmıştır. Sevr Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 117 inci maddesinde de her iki ölçü ayrı ayrı kullanılmak istenir (23).

II. Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, yurttaşlığın kendiliğinden toplu ve zorunlu olarak değişmesine yol açar.

Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, tersi andlaşmada açık olarak belirtilmedikçe, yurttaşlığın kendiliğinden, toplu ve zorunlu olarak değişmesine yol açar. Gerçekten toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi üzerine, o toprakla şu ya da bu şekilde ilgili kişiler, egemenliği altına girdikleri devletin yurttaşlığını kendiliğinden (bihakkın) kazanırlar. Bununla beraber, andlaşmalar, «toprak değişimi üzerine yurttaşlığın bu şekilde kendiliğinden değişmeyeceğini de açıkça öngörebilir. Lozan Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 25 inci maddesi bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten bu maddede, «5 teşrinsani 1914 tarihinde Kıbrıs adasına mütemekkin olan Türk tebaası kanunu mahallinin tâyin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir...» denilmektedir. «Kanunu mahallinin tâyin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap» cümlecigi ile toprak değişikliği üzerine yurttaşlığı kazanma ve kaybetmenin kendiliğinden olmadığı anlaşılır (24). Öte yandan, Lozan andlaşmasının 30 uncu maddesi bu konuda oldukça karışık görünmektedir. Maddeye göre

(21) «Yunanistana bırakılan topraklarda oturan ya da doğuştan oralı olanlar... ikâmetgâhlarını Osmanlı İmparatorluğuna taşıyabilecek ve orada yerleşebileceklerdir. Böyle bir durumda kendileri Osmanlı uyruğu olarak kalacaklardır.» M. De Clerq, *Recueil des Traités de la France*, citl 13 Paris 1883 s. 32. Madde tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir.

(22) «.... hududun yeniden tashihi münasebetiyle Devleti aliyeye iade kılınan mahallerin ahaliyi asliyesinden olanlar veyahut elyevm mahalli mezkurede mukim bulunanlar...» Erim, *adı geçen kaynak*, s. 440.

(23) «Kıbrıs ceziresinde doğan veyahut mukim bulunan Osmanlı tebaası kavanini mahalliye ahkâm ve şeraitine tevfikân İngiliz tabiiyetini iktisap edecek ve tabiiyeti Osmaniyeyi terk eyleyecektir.» aynı kaynak, s. 556.

(24) Szlechter, *adı geçen kaynak*, s. 232 - 233.

«İşbu muahedename ahkâmı mucibince Türkiyeden ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası *bihakkın ve kavanini mahalliyece mevzu şerait dahilinde* işbu arazinin intikal ettiği devlet tebaası olacaklardır.» Burada, *bihakkın ve kavanini mahalliyece mevzu şerait dahilinde* deyimlerinin çatışma halinde olduğu görülür. Bununla beraber, yurttaşlığı seçme hakkı ile ilgili 31 inci maddede «bihakkın yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas» dan söz açıldığı için, yurttaşlığın toprak değişimi üzerine kendiliğinden değiştiği sonucuna varılabilir (25).

Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu, yurttaşlığın kendiliğinden, toplu ve zorunlu olarak değişmesi, özellikle, «kişi yurttaşlığını seçmede bağımsız olmalıdır» ya da «kişiye istemediği yurttaşlık yüklenmemelidir» kuralına aykırı düşmektedir. Bu yüzden anlaşmaların çoğu, istemediği yurttaşlığı yüklenmek durumundan kalan kişilere, anlaşmada söz konusu yurttaşlıklardan birini seçmek hakkını tanırlar. Bu hak, aşağıda, Türk anlaşmaları göz önünde tutularak incelenecektir.

Yurttaşlığı Seçme Hakkı :

a) Yurdu bırakıp gitme hakkı :

Eski Türk anlaşmalarının çoğunda, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlığı değişen kişilere, eski yurttaşlıklarını seçmek için herhangi bir hak tanınmaz. Bu anlaşmaların bazılarında, yurttaşlığı seçme hakkından farklı olarak *yurdu bırakıp gitme hakkı* düzenlenir. Yurdu bırakıp gitme hakkı, toprak değişmesi sonucu yurttaşlığı değişen kişilerden farklı kişilere tanınır. Gerçekten bazı Türk anlaşmalarında, savaş sırasında düşman birlikleri tarafından ele geçirilen yerlerde bulunanların, o yerler barış anlaşması gereğince boşaltılırken, «mal ve eşyaları ile birlikte vatani terkedebilecekleri» açık olarak hükme bağlanmıştır. Anlaşmaların çoğunda, bu hakkın onama belgelerinin değiştirilmesi tarihinden belirli bir süre içinde kullanılabileceği, bazılarında da yurdu bırakıp gideceklerin bu süre içinde sahip oldukları taşınmaz mallarını satabilecekleri öngörülmüştür (26).

(25) aynı kaynak, s. 233 - 234.

(26) 1774 tarihli Küçük Kaynarca anlaşmasınının 16 maddesi, şöyledir : «.. Terki vatan idüb ahar mahallere varmak rağbetinde olan hanedanlar eşyalarıyla naklitmeğe serbestiyet üzre mezun olalar ve işbu hanedanlar kendu mesalihinin tanzimi için vakti kâfileri olmak için serbestiyet üzre vatanlarından naklitmelerine bir sene müddeti imhal olunup işbu müddet mühlet-i ahidnamei mübarekenin mübadelesi tarihinden madud ve mansub oluna..» 17 inci maddenin dördüncü fık-

Bazı andlaşmalarda, savaş sırasında düşman tarafından ele geçirilen yerlerde düşman birliklerine hizmet eden kimselerin, ele geçirilen yerler barış andlaşması gereğince boşaltılırken sözü geçen birliklerle beraber gidebilecekleri (27), bazılarında da, savaş sırasında taraflardan biri ile herhangi bir şekilde ilgileri olan kişilerin aileleri ve taşınır malları ile birlikte istedikleri yere gidebilecekleri belirtilmiştir (28). Bunların yanı sıra Osmanlı ülkesinde oturan ve belli bir ulusdan olanların Osmanlı ülkesinden ayrılarak kaybedilen toprağa göç edebileceklerini hükme bağlayan andlaşmalarda vardır (29).

Öte yandan, «bazı andlaşmalarda, savaş sırasında her iki devlet ülkesinden birine kendi istekleri ile göç ederek orada oturanlara, ülkesine göçettiği devletin diğer uyrukları gibi davranılacağı, ayrıca sınırların çi-

rasındaki hüküm de bu hükmün aynıdır. Erim, **adıgeçen kaynak**, s. 128 - 129; 1791 tarihli Yaş andlaşmasının dördüncü maddesi, bazı değişikliklerle aynı hükmü tekrar eder aynı kaynak, s. 190. 1812 Bükreş andlaşmasının beşinci maddesi de yurdu bırakıp gitme hakkını benzer bir şekilde düzenler, aynı kaynak, s. 250 1829 tarihli Edirne andlaşmasının on üçüncü maddesinde, Rusya tarafından ele geçirilip barış andlaşması ile geri verilen yerlerde oturanlara yurdu bırakıp gitme hakkı, Rusyaya bırakılan topraklarda oturanlara ise, göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkı tanımıştır. aynı kaynak, s. 285 - 286.

- (27) 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasının 24 üncü maddesi örnek olarak gösterilebilir aynı kaynak, s. 132 - 133 Rusya ile yapılan 1878 Ayastafanos Ön Barış anlaşmasının 27 ve 1879 İstanbul andlaşmasının sekizinci maddesinde de benzer hükme raslanır «..ve Rusya askeri sıra familyalarıyla beraber çekilmek isteyecek kesanın azimetine memurini Osmaniye tarafından muhalefet olunmayacaktır.» aynı kaynak, s. 389 ve 426.
- (28) Örneğin, 1829 Edirne andlaşmasının 13 üncü maddesi şu hükmü koymaktadır: «tebalarından hangi sınıf ve taifeden olursa olsun.. muharebe esnasında gerek imali harbiyede gerek etvar ve hareketleriyle veyahut rey ve efkârlarını beyan birle tarafeyni muhadeteynin birine taâllûklarını izhar eylemiş olanlar... evlâd ve ayali ve eşyayı menkulesile istediği mahalle bilâ mani ve taaruz nakletmek için on sekiz mah zarfında emlâkini fûruht edebile..» aynı kaynak, s. 285.
- (29) Örneğin, 1821 - 1830 isyanı sonucu kurulan Yunan devleti ile ilgili olarak 1830 tarihli Protokolün altıncı maddesi: «Babı ali Rum uyruklarından Türk ülkesinden ayrılmak isteyenlere, bir süre içinde mallarını satmak ve serbestçe yurttan çıkmak hakkını tanır...» Aristarchi Bey, **Legislation Ottomane ou Recueil des Lois, Réglements Ordonances, Traités, Capitulations et Autres Documents Officiels de l'Empire Ottoman**, kısım IV, Constatinople, 1874 s. 217 Madde Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

zilmesi sonucunda taşınmaz mallarından bir kısmı bir devletin ülkesinde, bir kısmı da öteki devlet ülkesinde kalan kişilerin, diledikleri devlet ülkesine göç edebilecekleri, ancak bu gibi kişilerin bıraktıkları ülkedeki taşınmaz mallarını satmak ve yalnız bir devlete 'ihtiyarı tebeiiyet etmek' zorunda olacakları öngörülmüştür (30).

b) Göçetme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı :

Taşınmaz mallarının bir kısmının, bulunduğu toprağın, kazanan devlet egemenliğine geçmesi üzerine, her iki devlet ülkesinde de taşınmaz mal sahibi durumunda kalanlara tanınan göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının, daha sonraki andlaşmalarda, değişmeye konu olan toprak üzerinde oturanlara eski yurttaşlıklarını seçme hakkı şeklinde tanındığı görülür. Örneğin, göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı, ilk olarak Rusya ile yapılan 1812 tarihli Bükreş andlaşmasının yedinci maddesinde şöyle düzenlenmiştir (31) :

«Rusya devletine terk ve feragat olunan memalik sekenesinden sefer takribi ile ol tarafta bulunan ehli islâm var ise anlar ve gerek Devleti aliyenin sair memaliki reayasında olub sefer esnasında memaliki mezkurede kalmış bulunanlardan hahiş-kâr olanlar ehlü ıyal ve emvalleriyle arazii devleti aliyeye nakledüb aleddevam ziri hükûmeti devleti aliyede sakin olalar ve hususu mezkûrda kendilerine zerre kadar mani ve mezahim tekevvün etmiyeceğinden başka..... o makulelerin..... memaliki mezkûrede malik oldukları emval ve emlâklerini ol havali sükkânından dilediklerine fûruht birle esmanını memaliki Osmaniyeye nakletmeğe mezun olmağa tanzimi umuru mezkûreleri zımında işbu müsâlâha ahidnamesinin tasdiknameleri mübadelesi tarihinden itibaren on sekiz mah müddet ita kılın...»

(30) Örneğin 1791 tarihli Zıştovi andlaşmasının sekizinci maddesi : «İşbu seferden mukaddem yahut sefer esnasında canibi aharın arazisine çekilmiş ve raiyyetini kabul idüb rizaen ikamet eden reayayı canibeyn tabii devletleri tarafından bir vakitte iade olunmaları iddia olunmayup, tebeiiyet eyledikleri devletin reayayı sairesi gibi addolunup minbad ol veçhile haklarında muamele oluna ; keزالik şol kimesneler ki iki devlette de maliki emlâk olanlar, kimesne tarafından muhalefet olunmaksızın hallerine çesban gördükleri veçh üzere meskenlerini devleteynin birinde diledikleri tarafta ihtiyar eylemeye mezun olalar, lâkin Canibi aharın memaliginde oldukları emlâki furuht ederek ancak bir devlete ihtiyarı tebeiiyet etmeğe mecbur olalar.» Erim, adigeçen kaynak, s. 172.

(31) aynı kaynak, s. 251.

Rusya ile yapılan 1829 tarihli Edirne andlaşmasının on üçüncü maddesinde de Rusyaya bırakılan topraklarda oturan Osmanlı uyruklarına Osmanlı ülkesine göç etme hakkı tanınmıştır (32). Sözü edilen madde şöyledir :

«.. bundan başka tarafı devleti aliyeye istirdat olunan (33) ve yahut Rusya devleti tarafına terk ve feragat olunan memleketlerde kâin tarafeyn tebaalarına gerek kablessefer ve gerek muharebeden beri iktisap eyledikleri emlâklerine tensip ederler ise bir rabita verip nükut ve eşyayı menkuleleriyle devleteyni muahedeteynden diğerinin memalikine nakletmeleri için yine on sekiz mah müddet tâyin kılma.»

1821 - 1830 isyanı sonunda kurulan Yunan devletinin idaresi altına geçen topraklarda oturanlara da aynı şekilde göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı görülür. 1830 tarihli Protokolün (34) altıncı maddesinin ikinci fıkrası şöyledir :

«Yunan Hükûmeti de aynı hakkı [yani bir süre içinde mallarını satmak ve o topraktan çıkmak hakkını] Yunanistanda oturanlardan Türk ülkesine taşınmak isteyenlere tanıyacaktır.»

1856 tarihli Paris andlaşmasının 21 inci maddesinde de Rusya tarafından Osmanlı devletine bırakılan topraklarda oturan kişilere, aynı şekilde, göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı görülür (35):

«Rusya devleti canibinden terkolunacak... arazii mezkure ahalisi... üç sene müddet esnasında isterler ise emlâklerini serbestçe satıp başka mahallere naklihane itmekte muhtar olacaklardır.»

1878 Berlin andlaşmasının 12, 30 ve 39 uncu bendlerinde de göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı tanınmıştır (36). Toprak üzerin-

(32) aynı kaynak, s. 286.

(33) bkz. dipnot 26

(34) Aristachi bey, adigeçen kaynak, s. 217. Fıkra Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

(35) Erim, adigeçen kaynak, s. 350.

(36) Birbirine benzeyen bu maddelerden Sırbistanla ilgili olanı şöyledir : «İslâmdan Sırbistana ilhak olunan arazi dahilinde emlâki bulunup da emaret haricinde temekkün etmek isteyenler emlâklerini iltizama vererek veya diğeri marifetiyle idare ettirerek muhafaza ettirebileceklerdir.» Erim, adı geçen kaynak, s. 419, Bu maddelerden, do-

de devlet egemenliğinin değişmesi üzerine, göç etme yoluyla eski yurttaşlığın seçilebileceği, göç etmeyenlerin de toprağı kazanan devlet yurttaşlığında kalacağı, Ayastafanos Ön Barış andlaşmasının 21 inci maddesi ile bu andlaşmanın Berlin andlaşması ile değiştirilmeyen veya kaldırılmayan maddeleri ile ilgili konuları düzenlemek için 1879 tarihinde Rusya ile yapılan İstanbul andlaşmasının yedinci maddesinde açık olarak belirtilmiştir. Ayastafanos Ön Barış andlaşmasının 21 inci maddesinin tekrarı olan 1879 İstanbul andlaşmasının yedinci maddesi şöyledir : (37).

«Rusyaya terkolunan mahaller ahalisi bu ilkalar haricinde ikamet etmek istedikleri halde emlaklerini satıp çekilmeğe muhtardırlar. Bunun için kendilerine muahedei hazıranın tasdikinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Mühleti mezkurinin inkızasında emlaklerini satıp memleketten çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalacaklardır.»

Aynı şekilde göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı, Bosna Hersek'in Avusturya - Macaristan'a katılması dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkların düzenlenmesi için Avusturya - Macaristan ile yapılan 1909 tarihli Protokolün üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında şöyle düzenlenmiştir : (38)

«Bosna ve Hersek ahalisinden olup eyaleyteyni mezkureteynde sakin bulunan kesen kemafissabık Bosna Hersek kavaninine tevfiiki hareket ederek memaliki Osmaniyeye hicrette serbest olacaklar ve memaliki Osmaniyeye geldiklerinde tebai Osmaniye sıfatiyle kabul edileceklerdir.»

Göçetme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkının bu şekilde kaleme alınışı, bu hakkı tanıyan eski andlaşmalara göre teknik bakımdan çok ileridir. Bu tarihten sonra andlaşmalar, çoğu zaman, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlığı değişecek kişilere topraktan başka yerlere göç etme hakkını değil, açıkça, toprak değişikliğinden önce yurttaşı oldukları ya da başka bir bağla bağlı buldukları devletin yurttaşlığını seçme hakkını tanırlar. Bu andlaşmalara göre eski yurttaşlı-

layısıyla, göçetme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı sonucuna varılabilir. Bununla beraber, bu maddelerin göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkını düzenlemediği görüşünde olan yazarlar da vardır : Péritch, le Traité de Berlin et la Question de la Nationalité par rapport à la Principauté de Serbie, *Revue de Droit International Public* (1900) s. 203 vd.

(37) Erım, adı geçen kaynak, s. 389 ve s. 426.

ğı seçme hakkı göç etme yoluyla değil, ya yetkili makama bildirme ve göçetme ya da yalnızca yetkili makama bildirme yoluyla kullanılır. Bununla beraber, bu andlaşmaların yanısıra, eski yurttaşlığı seçme hakkının göçetme yoluyla kullanılacağını ön gören andlaşmalara da raslanır. Örneğin, Rusya ile yapılan 1918 tarihli Brestlitovsk andlaşmasına ek anlaşmanın on birinci maddesinde göç hakkının genel olarak düzenlendiği görülür : (39)

İslâm dininde bulunan Rus tebaası emval ve emlâklerini nakde tahvil etmek ve emvali mevcudelerini (menkulelerini?) beraberinde götürmek suretiyle memaliki Osmaniyeye hicret etmek hakkını haiz olacaklardır.»

Rusya ile yapılan 1921 tarihli Moskova andlaşmasının 12 inci maddesinde ise, göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkı yalnız değişime konu olan toprak üzerinde oturanlara tanınmıştır (40) :

«1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiyenin hakkı hâkimiyeti olduğu Rusya Şûralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından işbu muahede ile tasdik olunan aksamı arazi ahalisinden her biri (tout habitant) Türkiyeyi serbestçe terkedebilecek ve birlikte eşya ve emvalini veya nukudunu götürebilecektir. İşbu muahede ile Türkiye tarafından hakkı metbuiyeti Gürcistana terkedilen Batum ahalisinden her biri dahi aynı hakkı haizdir.»

Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında 1337 tarihinde imzalanan Kars andlaşmasının on üçüncü maddesinde değişime konu olan toprak üzerinde oturanlara, «tabiiyetten çıkmak istedikleri takdirde», o toprağı «serbestçe terketmek salâhiyeti» tanınmıştır. Sözü edilen madde şöyledir (41) :

«1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiyenin hakkı hâkimiyeti teyid edilen arazi seknesi (tout habitant) Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde Türkiyeyi serbestçe terketmek salâhiyetini haiz olacaklardır. Aynı veçhile hakkı merbuiyeti Türkiye tarafından Gürcistana terkedilmiş olan arazi seknesi de Gürcü tabiiye-

(38) Düstur, tertip II, cilt 1, s. 150.

(39) Erim, adı geçen kaynak, s. 516.

(40) Düstur, tertip III, cilt 2, s. 102.

(41) Bknz. dipnot 12.

tinden çıkmak istedikleri takdirde Gürcistanı terketmeğe salâhiyettar olacaktırlar.»

c) *Bildirme ve Göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı :*

Bunların yanısıra, yurttaşlığı seçme hakkının önce yetkili makamlara bildirme ve sonra da göçetme yoluyla kullanılacağını belirten andlaşmalar da vardır. Örneğin, Teselya ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere, İtalya, Rusya arasında imzalanan 1881 tarihli İstanbul Andlaşmasının on üçüncü maddesi şöyledir (42) :

«Yunanistana bırakılan topraklarda oturan ya da doğuştan oralı olanlardan Osmanlı uyruğu olarak kalmak isteyenler, onama belgelerinin değişiminden başlayarak üç yıllık bir süre içinde, yetkili makama önceden bildirerek ikametgâhlarını Osmanlı İmparatorluğuna taşıyabilecek ve orada yerleşebileceklerdir. Böyle bir durumda kendileri Osmanlı uyruğu olarak kalacaklardır.»

Yukarıdaki hükmün, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1897 yılında yapılan barış andlaşmasının yedinci maddesinde, çok az değişiklikle tekrar edildiği görülür. Sözü edilen madde şöyledir (43) :

«Tiselyanın sekencesiyle ahali asliyesinden olup 24 mayıs 1881 tarihli mukavelenamenin on üçüncü maddesi mucibince tabiiyeti Yunaniyeyi iktisap etmiş veya etmemiş müslümanlar, memaliki şahaneyeye muhacerete veya orada ikametgâhlarını tâyinde serbest olacaktırlar. Tabiiyeti Yunaniyeyi iktisap etmiş olanlar muahedei hazıra tasdiknamelerinin mübadelesi tarihinden itibaren üç sene müddet zarfında evvelce memurini aideye ita olunacak bir beyanname mucibince tabiiyeti Osmaniyeyi kabul ve ihtiyar etmek salâhiyetini haiz olacaktır.

Hududun yeniden tashihi münasebetiyle Devleti aliyeye iade kılınan mahallerin ahaliyi asliyesinden olanlara veya hut elyevm mahalli mezkurede mukim bulunanlara müteka-bilen aynı fevaid bahşolunmuştur.»

(42) De Clerq, adı geçen kaynak, s. 32 Madde Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

(43) Erim, adı geçen kaynak, s. 440.

İlk bakışta bu maddeden, Teselyada oturan ya da doğuştan orali olan müslümanlara, 1881 anlaşması gereğince Yunan uyrukluğunu kazansın kazanmasın, Osmanlı ülkesine göçetme hakkının tanınmakta olduğu ve bunlardan Yunan uyrukluğunu kazananlara da üç senelik bir süre içinde ilgili memura verilecek bir beyanname ile Osmanlı uyrukluğunu seçebilecekleri sonucu çıkmaktadır. Madde, 1881 tarihli anlaşmanın on üçüncü maddesiyle olan yakın ilgisi de göz önünde tutulursa, bazı ufak değişiklikler dışında, 1881 tarihli anlaşmanın on üçüncü maddesinin tekrarından başka bir şey değildir. Gerçekten, 1897 anlaşmasının yedinci maddesi, 1881 anlaşmasının on üçüncü maddesine göre Osmanlı uyrukluğu için yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla seçim hakkını kullanmamış ve bu yüzden Yunan uyruğu kalmış kişilerden müslüman olanlara, onama belgelerinin değişimi tarihinden başlayarak üç yıllık bir süre içinde yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla yeni bir seçim hakkı tanımaktadır (44).

Balkan Savaşı sonunda, Osmanlı Devletinin Yunanistanla 1913 ve Sırbistanla 1914 yıllarında imzaladığı barış anlaşmalarının dördüncü maddelerinde, toprak değişimi ile yurttaşlığı değişecek kişilerin, ilgili memurlara beyanname vermek ve Osmanlı Konsolosluğuna da bunu kaydettirmek yoluyla Osmanlı yurttaşlığını seçebilecekleri, ancak bu seçme hakkının kullanılmasının değişime konu olan toprağı bırakarak oturdukları yeri toprağı kazanan devlet ülkesi dışına aktarmalarına bağlı olduğu belirtilmektedir. Gerçekten sözü geçen anlaşmaların her iki maddesinde de birbirine benzer olan hüküm şöyledir (45).

«... Muahedei hazıranın imzasından itibaren üç sene zarfında Sırp memurini müteallikasına bir beyanname itası suretiyle tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salâhiyetini haiz bulunacaklardır. Bu beyanname Osmanlı şebenderlerine kayıt ve tescil olunacaktır... Mamafih işbu ihtiyarı tabiiyet hakkının istimali alâkadaranın Sırbistan haricine nakli ikamet etmelerine muallaktır...»

d) Bildirme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı :

Yeni anlaşmaların çoğu, eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması için, ilgili kimsenin böyle bir seçmeyi yaptığını yetkili makama bildirmesini yeter görmektedir. Gerçekten bu anlaşmalara göre, değişmeye konu olan toprağı bırakarak göç etmek çoğu zaman yurttaşlığı seçme

(44) Szlechter, adigeçen kaynak, s. 165 - 167.

(45) Erim, adigeçen kaynak, s. 478 ve 490.

hakkının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında 1913 yılında yapılan Barış Andlaşmasının yedinci maddesi şöyledir (46).

«... Ahalii merkumeden bu suretle Bulgar tabiiyetine geçmiş olanlar Bulgar memurini mahalliyesine sadece bir beyanname itası ve Osmanlı Şehbenderlerine bir muamelei kaydiye icrası suretiyle dört sene zarfında buldukları yerlerde tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salâhiyetini haiz olacaklardır... Bu müslümanlar hakkı hiyarlarını istimal eyledikten sonra terkedilmiş olan arazide bâlâda musarrâh dört sene müddetin inkızasına kadar mufarakat edecekler...»

Lozan Barış Andlaşmasının 21 ve 31 inci maddelerinde de eski yurttaşlığı seçme hakkı yalnız olarak düzenlenmiş, değişme konu olan toprağı bırakarak göçetme zorunluluğu ise, seçme hakkının bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Lozan Barış Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 21 inci maddesinde eski yurttaşlığı seçme hakkı şöyle düzenlenmiştir :

«... Kıbrıs adasında mütemekkin olan Türk tebaası... işbu muahedenamenin mevkiî meriyete vazından itibaren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdirde hakkı hiyarlarını istimal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfında Kıbrıs adasını terketmeğe mecbur olacaklardır...»

Yine Lozan Barış Andlaşmasının 31 inci maddesi, genel olarak yurttaşlığı seçme hakkını düzenlemekte ve 33 üncü madde de göç etme zorunluğunu bu hakkı kullanmanın bir sonucu olarak ele almaktadır. Gerçekten sözü edilen maddeler şöyledir :

Madde 31 «18 yaşını mütecaviz olup da... Türk tabiiyetini zayı ve bihakkın yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas işbu muahedenin mevkiî meriyete vaz'ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar etmek salâhiyetini haiz olacaklardır.»

Madde 33 «... hakkı hiyarlarını istimal eden eşhas bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını, hakkı hiyarlarını lehine istimal ettikleri devlet arazisine nakletmeğe mecburdur...»

Lozan Barış Andlaşmasından sonra Türkiye tarafından imzalanan andlaşmaların çoğu aynı esası tekrar etmektedir. Örneğin, Türkiye ile Arnavutluk arasında 1923 tarihli Uyruluk Sözleşmesinin dördüncü maddesi şöyledir (47) :

«Arnavutlukta mukim olup da işbu itilâfname mucibince Arnavut tabiiyetini ihraz etmiş ve senni on sekiz yaşını müteceviz bulunmuş olan Türkler işbu itilâfnamenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında Türk tabiiyetine rucu etmek salâhiyetini haiz bulunacaklardır...»

Sözü edilen madde bu şekilde eski yurttaşlıklarını seçenlerin üçüncü maddedeki şartlara uymak zorunda olduklarını belirtmektedir. Sözü edilen üçüncü madde ise göç etme zorunluluğunu düzenler :

«... Ahali mezkureden bu suretle.. tabiiyeti ihtiyar etmek isteyenler işbu itilâfnamenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında.. hertürlü alâkalarını kat edip bir daha avdet etmemek şartıyla [Arnavutluğu] terk etmeğe mecburdurlar.»

Türkiye ile İngiltere ve Irak hükümetleri arasında Ankarada 1926 yılında imzalanan Hudut ve İyi Komşuluk Andlaşmasının dördüncü maddesi Lozan Barış Andlaşmasının yurttaşlıkla ilgili hükümlerinin değiştirilmeden uygulanacağını öngörmektedir (48). Yine Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarını düzenlemek üzere Fransa ile yapılan 1939 tarihli anlaşmanın üçüncü maddesi aynı şekilde eski yurttaşlığı seçme hakkını bağımsız olarak düzenlemektedir. Gerçekten maddeye (49) göre:

«Türkiye tabiiyetini iktisap eden on sekiz yaşını müteceviz olan kişiler işbu anlaşmanın meriyete girdiği tarihten itibaren altı aylık bir müddet zarfında Suriye ve Lübnan tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır.

Bâlâda mezkur haktan istifade etmek isteyen kişiler ikametgâhlarının merbut bulunduğu idari makama bu hususta bir beyanname tevdi edeceklerdir. Kendilerine bir makbuz verilecektir. Hakkı hıyar istimal edenlerin listeleri mümkün mertebe kısa fasılalarla Fransız Konsolosluğuna tevdi olunacaktır.»

(47) **Düster**, tertip III, cilt 6 s. 133.

(48) **Düster**, tertip III, cilt 7 bası II, s. 1512.

(49) **Düster**, tertip III, cilt 20, s. 1530.

Göç etme zorunluğu ise, yukarıdaki madde ile bağımsız olarak kullanılması öngörülen eski yurttaşlığı seçme hakkının bir sonucu olarak, dördüncü maddede şöyle düzenlenmiştir :

«.. hakkı hiyarlarını istimal eden kimseler, müteakip on sekiz ay zarfında ikametgâhlarını Türkiyenin haricine nakletmeğe mecbur olacaklardır..»

Türkiye ile Mısır arasında 1937 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin birinci ve beşinci maddelerinde, eski yurttaşlığı seçme hakkının yetkili makamlara bildirme yoluyla kullanılacağı öngörülmüştür. (50) Sözü edilen maddeler şöyledir :

Madde 1 «5 Sontesrin 1914 tarihinde Mısırdaki yerleşmiş olup aslen Türk olan ve kendileri yahut babaları Türkiye'de Mısırdaki, ecnebidde veya 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Muahedesi mucibince Türkiyeden ayrılmış araziden birinde doğmuş bulunan eski Osmanlı tebaası, eğer Mısır tarafından Mısır tabiiyetini ihraz etmiş telâkki edilmiş iseler Türk tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır.

... Bu kimselerden kendileri ve babaları da Mısırdaki doğmuş bulunanların bu hakkı hiyarları olmayacaktır.

Madde 5 «... Birinci maddeyi tatbiken, ihtiyar, Türkiye'de Dahiliye Vekâletine, Mısır da Türkiye elçiliğine ve ecnebi memleketlerde Türkiye elçilikleri ile konsolosluklarına bildirilecektir.»

Öte yandan Sözleşmeye eklenen «Nihaî Protokol» de yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması sonucu olarak göç etme, zorunlu kabul edilmiş ve yurttaşlığı seçme hakkını kullananların yurttaşlığından ayrıldıkları devletin ülkesini bırakmak zorunda olmayacakları açık olarak belirtilmiştir. Sözü edilen Nihaî Protokol şöyledir :

«Türkiye ile Mısır arasında bugünkü tarihte imzalanan Tabiiyet Mukavelenamesi hükümlerine uygun olarak hakkı hiyarlarını kullanmış olan şahıslar, tabiiyetinden feragat ettikleri memleketi bu yüzden terke mecbur olmayacaklar ve orada öbür vatandaşlarına bahşolunan haklardan istifadeye devam edeceklerdir...»

(50) Düstur, tertip III, cilt 18 s. 1407.

e) *Üçüncü bir devlet yurttaşlığını seçme hakkı :*

Andlaşmaların çoğu, toprak değişimi sonucu yurttaşlığı değişen kişiye, genel olarak, eski yurttaşlığını seçme hakkını tanır. Bu gibi andlaşmalarda, başka bir devletin yurttaşlığını seçebilme hakkı öngörülmemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşına son veren andlaşmalar, bu arada, özellikle Lozan andlaşması, değişime konu olan toprakla ilgili kişilerden bazılarına, eski yurttaşlığı seçme hakkı yanında, bazı bağlarla bağlı oldukları üçüncü devletlerin yurttaşlığını seçme hakkını da tanırlar. Örneğin, Lozan Barış Andlaşmasının bu konu ile ilgili 32 inci maddesi şöyledir :

«... Türkiyeden ayrılan bir kısım arazide yerleşmiş ve mezkûr arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibarı ile ayrı olan on sekiz yaşını mütecaviz eşhas, işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren iki sene müddet zarfında ahalesinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan Devletlerden birinin tabiiyetini, mezkûr devletin muvafakatı şartı ile ihtiyar edebileceklerdir.»

f) *Toprağı Kazanan Devlet Yurttaşlığını Seçme Hakkı :*

Bazı Türk andlaşmalarında, değişime konu olan toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olan, ancak toprak değişimi anında o toprak dışında oturan kişilere kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkı tanınır. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1913 yılında imzalanan andlaşmaya ek 1 numaralı Protokol'de, Yunanistana bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve Osmanlı ülkesi dışında oturan kimselere, Yunan yurttaşlığını seçme hakkı tanınmıştır. Gerçekten Protokole göre : (51).

«Terkedilen arazinin ahali asliyesinden olup memaliki Osmaniye haricinde mütemekkin bulunanlar tabiiyeti yunaniyeyi ihtiyar etmek üzere altı aylık bir mühlet verilecektir...»

Aynı şekilde, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 1914 tarihinde akdolunan andlaşmanın dördüncü maddesinde, Sırbistana bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve yabancı ülkelerde oturan kimselere Sırp yurttaşlığını seçme hakkının tanındığı görülür. Sözü edilen maddenin bu konu ile ilgili fıkrası şöyledir :

«Terkedilen arazi ahali asliyesinden olup memaliki ecnebiyede sakin bulunan eşhasa Sırp tabiiyetini ihtiyar için

(51) Erim, *adıgeçen kaynak*, s. 483.

aynı mühlet (üç yıl) verilmiştir. Eşhası merkume tarafından bunun için Osmanlı Şehbenderhaneleri kançılaryalarına bir beyanname ita edilecek ve bu beyanname Sırp konsoloshanelerinde kayıt ve tescil olunacaktır.»

Öte yandan, aynı andlaşmaya ek mektupta, Sırbistana bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olup, Osmanlı ülkesinde oturan hıristiyanlara Sırp yurttaşlığını seçebilmeleri için gereken kolaylığın gösterileceği öngörülmüştür. Sözü edilen mektup şöyledir : (52)

«Terkedilen arazinin ahaliı asliyesinden olup memaliki Osmaniyede mütemekkin bulunan hıristiyanlar meyanında Sırp tabiiyetine girmek üzere tabiiyeti osmaniyeyi terketmek isteyecek olanlar bulunduğu takdirde hükümeti Osmaniyenin bu husustaki kavanin ve nizamatı meriyye ahkâmile kaabili telif olan kâffeı teslihatı anlar hakkında ibraza amede bulunduğunu hükümeti seniye namına... beyan ederim...»

Lozan Barış andlaşmasınının 34 üncü maddesi, Türkiyeden ayrılan yerlerle ilgili olarak doğuştan oralı olan, ve andlaşma yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan on sekiz yaşından büyük Türk uyruklarına, bazı şartlarla, doğuştan oralı oldukları ülkede yürürlükte olan yurttaşlığı seçme hakkını tanımaktadır. Bu hakkı düzenleyen madde şöyledir :

«..Türkiyeden ayrılan bir mahal ahaliı asliyesinden olup 18 yaşını mütecaviz olan ve işbu muahedenamenin mevkiı icraya vaz'ı anında memaliki ecnebiyede yerleşmiş bulunan Türk tebaası, Türkiyeden ayrılan memalikte icrayı hükmeden hükümetlerle, kendilerinin yerleşmiş buldukları memleketlerin hükümetleri arasında akdine lüzum görülebilecek itilâfat kaydı ihtirazisi tahtında, ahaliı asliyesinden buldukları arazide meri olan tabiiyeti iktisapta muhayyerdirler. Şu kadar ki, ırkları itibarıyla bu arazi ahalisinin ekseriyetine mensup olalar ve o arazide icrayı hükmeden hükümet de buna muvafakat ede. Bu hakkı hıyar işbu muahedenamenin mevkiı meriyete vazı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında istimal edilmelidir.»

1923 tarihli Türkiye - Arnavutluk Uyrukluk Sözleşmesinin üçüncü maddesinde, Arnavutlukla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve Türkiyede

(52) aynı kaynak, s. 496.

oturanlardan on sekiz yaşını geçmiş bulunanlara, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten sonra bir yıl içinde Türk yurttaşlığını bırakarak Arnavut yurttaşlığını seçme hakkı tanınmıştır. Gerçekten sözü edilen maddeye göre :

«Anasıl Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da Türkiye-
de mukim ve senni onsekiz yaşını mütecaviz bulunanlar işbu
itilâfnamenin meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zar-
fında Türk tabiiyetini terk ile Arnavut tabiiyetini ihtiyar ede-
bileceklerdir.

Ahalii mezkureden bu suretle Arnavut tabiiyetini ihti-
yar etmek isteyenler işbu itilâfnamenin mevkii meriyete gir-
diği tarihten itibaren bir sene zarfında ve her türlü alâkala-
rını kat edip bir daha avdet etmemek şartıyla Türkiyeyi ter-
ketmeğe mecburdurlar.... Hakkı hıyarlarını istimal ile Türki-
ye hududunu terk edinceye kadar Türk tebaası muamelesi
göreceklendir.»

Yine aynı Sözleşmenin yedinci maddesinde, Arnavutluk «ahalisinden olup» sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye ve Arnavutluk ülkele-
ri dışında bulunanlara, Arnavutluk yurttaşlığın seçme hakkının tanındığı
görülür. Bu konuyu düzenleyen madde şöyledir :

«Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da işbu itilâfname-
nin mevkii meriyete girdiği tarihte Türk tebaası olarak Tür-
kiye ve Arnavutluk arazisi haricinde bulunanlar, tarihi meri-
yetten itibaren Türk Memurini şebenderesine bir beyanname
itası suretiyle Arnavutluk devleti tabiiyetini ihtiyarda serbest
kalacaklardır.»

Lozan Barış andlaşmasında, Osmanlı Devletinden ayrılan yerlerle ilgili olarak doğuştan oralı olan ve o anda Türkiyede oturanlara, ayrılan yerlerde yürürlükte olan yurttaşlığı seçme hakkı tanınmamıştır. Lozan Barış andlaşmasının uygulanması ile ilgili olarak, Türkiyenin Suriye ve Lübnan üzerinde sahip olduğu yetkiye dayanarak hareket eden Fransa ile yaptığı Dostluk ve İyi Komşuluk sözleşmesinin (53) üçüncü maddesinde, doğuştan Suriyeli ve Lübnanlı olan ve bu sözleşmenin imzası anında Türkiyede oturan ya da Türkiyede bulunan kişilere on sekiz yaşını geçmiş olmak şartıyla, Suriye ve Lübnanda yürürlükte olan uyrukluğ u seçme hakkı tanınmıştır. Bu hakkı düzenleyen üçüncü madde aşağıdadır :

(53) Düstur, tertip III, cilt 7 bası II, s. 1495.

«An asıl Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan arazi ahalisinden on sekiz yaşını mütecaviz ve işbu mukavelenamenin hini imzasında Türkiyede mukim ve hazır bulunan eşhas bu mukavelenin meriyete vazından itibaren altı ay zarfında işbu arazide cari olan tabiiyeti ihtiyar etmek selâhiyetini haizdirler... Hakkı hıyarlarını istimal etmiş olanlar, bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını Türkiye haricine nakle mecburdurlar...»

Türkiye ile Mısır arasında 1937 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinde, kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkının her iki şekliyle de tanındığı görülür. Sözleşmenin üçüncü maddesinde, Mısır yerliliğinden faydalanan ve 5 ekim 1914 yılında Türkiyede yerleşmiş bulunan eski Osmanlı uyruklarının Türk uyruklugunu muhafaza edecekleri belirtildikten sonra, Mısır yurttaşlığını seçme hakkı ile ilgili olarak şu hüküm konulmuştur :

«Ancak bunlardan kendileri ve babaları da Mısırdaki doğmuş bulunanlar Mısır tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır.»

Dördüncü maddede ise, Mısır yerliliğinden faydalanan ve 5 ekim 1914 yılında yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan, doğuştan Türk olup, Türk yurttaşlığını muhafaza etmiş eski Osmanlı uyruklarının Mısır hükümetince Mısır uyrugu sayılmayacağı belirtildikten sonra, bunlardan, kendileri ve babaları da Mısır da doğmuş olanların Mısır yurttaşlığını seçebilecekleri öngörülmektedir.

g) Kendilerine yurttaşlığı seçme hakkı tanınan kişiler :

Türk andlaşmalarının çoğunda, toprak değişimi sonucu, yurttaşlıkları değişen kişilerin tümüne, hiç bir ayırım yapılmaksızın, eski yurttaşlıklarını seçme hakkı tanınır (54). Bazı Türk andlaşmalarında ise, eski yurttaşlığı seçme hakkının, toprak değişimi üzerine yurttaşlıklarını değişen kişilerden ancak bazılarına tanındığı görülür. Bu gibi andlaşmalarda, eski yurttaşlığı seçme hakkını kullanacak kişilerin saptanmasında uygulanan ölçülerden başka, bu haktan faydalanacakların çevresini daraltmak amacıyla, bazı ek ölçüler de kullanılır. Din, ırk ve şartlı bir şekilde doğuştan orali olma ölçüleri, eski yurttaşlığı seçme hakkını kulla-

(54) Örneğin, 1829 Edirne, 1830 Londra, 1856 Paris, 1878 Ayastafanos, 1879 İstanbul, 1913 Türk-Sırp, 1921 Moskova ve Kars, 1923 Lozan, 1939 Türk-Fransız andlaşmaları.

nacak kişilerin saptanmasında uygulanan ek ölçülere örnek olarak gösterilebilir. 1812 yılında Rusya, 1897 yılında Yunanistan, ve 1913 yılında da Bulgaristanla yapılan barış andlaşmalarının yedinci maddelerinde, sırasıyla oturma, ayrı ayrı ve birlikte kullanılan oturma ve doğuстан oralı olma ölçülerine ek olarak, *müslüman olma* ölçüsünün kullanıldığı görülür.

Türkiye ile Arnavutluk arasında 1923 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin dördüncü maddesinde ise, doğuстан oralı olma ve o toprak üzerinde oturma ölçülerinin birlikte kullanılması sonucu yurttaşlıkları değişen kişilerden yalnız *Türk olanların*, Türk yurttaşlığını seçebilecekleri öngörülmüştür. Öte yandan, 1937 tarihli Türk Mısır Uyruluk Sözleşmesinin birinci maddesinde de, Türk yurttaşlığını seçebilmek için, belirli bir tarihte Mısırdaki oturma ve doğuстан Türk olma ölçüleri yanında, şartlı bir şekilde *doğuстан Mısırlı bulunmama* ölçüsü kullanılır.

Lozan Barış andlaşmasının, üçüncü bir devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 32 inci maddesine göre, bu hakkı kullanacak kimse-lerin, yerleşmiş bulunduğu toprak üzerindeki halkın çoğunluğundan ırk bakımından ayrı olmaları ve yurttaşlığını seçtiği devletin ülkesindeki halkın çoğunluğu ile de aynı ırktan bulunmaları şarttır.

Değişime konu olan toprak dışında olup, kendilerine kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkı tanınan kişilerin saptanmasında, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuстан oralı olma ve o toprak dışında oturma ölçüleri, genel olarak, birlikte kullanılır. Örneğin, Yunanistanla 1913 yılında yapılan Barış andlaşmasına ek Protokolde, Sırbistanla 1914 yılında yapılan barış andlaşmasının dördüncü maddesinde, 1923 Türkiye-Arnavutluk Uyruluk sözleşmesinin üçüncü ve yedinci maddelerinde, 1926 Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin üçüncü maddesinde, kazanan devlet yurttaşlığını seçebilecek kişilerin saptanmasında, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuстан oralı olma ve o toprak dışında oturma ya da bulunma (55) ölçülerinin birlikte kullanıldığı görülür. Bunların yanısıra, kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkını kullanacakların çevresini daraltmak amacıyla, din ve ırk ölçülerinin ek ölçü olarak kullanıldığı görülür. Örneğin, 1914 yılında Sırbistanla yapılan Barış andlaşmasına ek mektupta, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuстан oralı olma ve o toprak dışında oturma ölçüleri yanında *hıristiyan olma*, Lozan Barış Andlaşmasının 34 üncü maddesinde ise, doğuстан oralı oldukları

(55) 1923 Türkiye Arnavutluk Uyruluk Sözleşmesinin yedinci ve 1926 Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk andlaşmasının üçüncü maddelerinde hazır bulunma ölçüsü kullanılmıştır. bknz. dipnot, 47 ve 53.

topraktaki halkın çoğunluğu ile *aynı ırktan olma* ölçüleri ek ölçü olarak kullanılır. Öte yandan 1937 tarihli Türk Mısır Uyrukluk Sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinde Mısır dışında yerleşmiş bulunanlardan kimlerin Türk yurttaşı olarak kalacakları belirtildikten sonra, bunlardan ancak *kendileri ve babaları Mısırdan doğmuş bulunanların* Mısır uyruklüğünü seçebilecekleri öngörülmüştür.

h) Yurttaşlığı seçme hakkının sonuçları :

Türk andlaşmalarının çoğunda, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, yurttaşlığı seçilen devletin rızası aranmaz. Kişi, yurttaşlığı seçme hakkını andlaşmada öngörülen şekilde kullanarak, andlaşmada söz konusu yurttaşlığı kazanır (56). Bunların yanısıra, bazı Türk andlaşmaları, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, yurttaşlığı seçilen devletin rızasını da şart koşarlar. Bu rıza daha çok, seçme hakkının bir başka devlet ya da kazanan devlet yurttaşlığı için kullanılması halinde aranır. Örneğin, Lozan Barış andlaşmasının, üçüncü devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 32 inci maddesi ile, kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 34 üncü maddesinde, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılabilmesi için ilgili devletin rızası aranır. Eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması halinde, yurttaşlığı seçilen devletin rızasını şart koşan andlaşmalar da vardır. Örneğin, 1913 yılında Bulgaristanla yapılan Barış andlaşmasının yedinci maddesinde, Osmanlı uyruklüğünü seçmenin «Hükümeti Osmaniyece mecburi olmadığı» belirtilir. Lozan Barış andlaşmasında, eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında Türkiye'nin rızası şartı aranmamıştır. Bununla beraber, Lozan Barış andlaşmasının uygulanmasıyla ilgili olarak Türkiye'nin İngiltere ve Irak hükümetleri ile yaptığı 1926 tarihli andlaşmada, Lozan Barış andlaşmasının ilgili hükümlerinin değiştirilmeden uygulanacağı söylendikten sonra, Lozandan ayrı olarak, Türkiye'nin «hakkı hıyarlarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbestii hareketini muhafaza edeceği» belirtilmiştir.

Bazı Türk andlaşmalarında, yurttaşlığı seçme hakkını kullanmanın toplu sonuçlar doğuracağı hükme bağlanır. Bu andlaşmalara göre, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, evli kadınlar kocalarına, küçükler de ana babalarına tabidir. Örneğin Lozan Barış andlaşmasının 36, 1923 Türkiye Arnavutluk ve 1937 Türkiye Mısır Uyrukluk Sözleşmeleri-

(56) Bununla beraber, 1923 Türkiye - Arnavutluk Uyrukluk Sözleşmesi, yurttaşlığı seçme hakkını kullananların, Türkiyeden ayrılıncaya kadar Türk uyruğu olarak kalacaklarını öngörmüştür.

nin altıncı maddeleri ile 1939 tarihli Türk Fransız anlaşmasının beşinci maddesinde, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, evli kadınların kocalarına ve on sekiz yaşından aşağı çocukların da ebeveynelerine tabi olacakları hükme bağlanmıştır. Böyle bir hükmün, özellikle, «kişi yurttaşlığını seçmede bağımsız olmalıdır» kuralına aykırı olacağı açıktır.

Bunların yanısıra, yurttaşlığı seçme hakkını kullanmanın kişisel sonuçlar doğuracağını öngören anlaşmalar da vardır. Balkan savaşına son veren Türk - Bulgar Barış anlaşmasının yedinci ve Türk - Sırp Barış anlaşması ile Türk - Yunan Barış anlaşmasının dördüncü maddelerinde, «ihtiyarı tabiiyetin şahsî olacağı» belirtilir. Bu anlaşmalarda, küçüklerin rüşt yaşına geldikten sonra, anlaşmada belirtilen süre içinde yurttaşlığı seçme haklarını kullanabilecekleri hükme bağlanmıştır.

Yurttaşlığı seçme hakkının, göç etme ya da yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla kullanılacağı haller dışında, yalnız olarak ilgili makamlara bildirme yoluyla kullanılması halinde, bu hakkı kullananların o toprağı bırakıp bırakmayacakları önemli bir soru olarak ortaya çıkar. Bildirme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkını öngören Türk anlaşmalarının çoğu, göç etme zorunluğunu yurttaşlığı seçme hakkının bir sonucu olarak düzenler (57). Bunların yanısıra, bir anlaşmada, yurttaşlığı seçenlerin göç etmek zorunda olmayacakları öngörülmüştür. (58)

Göç etme zorunluğu yanında, bazı anlaşmalar yurttaşlığı seçme hakkını kullananlara, değişime konu olan toprak üzerindeki taşınmaz mallarını satmak zorunluğunu yüklerler (59). Bununla beraber, göç etme zorunluluğuna rağmen, bırakılan topraktaki taşınmaz malların olduğu gibi kalabileceğini hükme bağlayan anlaşmalar da vardır (60).

(57) Örneğin, 1913 Türk - Bulgar Barış anlaşması, Lozan Anlaşması, 1923 Türkiye Arnavutluk Uyuşluk Sözleşmesi, 1939 Türk Fransız Anlaşması.

(58) 1937 Türk Mısır Uyuşluk Sözleşmesine ek Protokol.
(59) Örneğin, 1923 Türkiye Arnavutluk Uyuşluk Sözleşmesi madde 3, 1939 Türk Fransız anlaşması madde 4.

(60) Örneğin, 1913 Türk Bulgar Barış anlaşması, madde 7, Lozan Barış Anlaşması, madde 33 ve 1937 Türk Mısır Uyuşluk Sözleşmesine ek Protokol.